

Europejskie Centrum Artystyczne im. Fryderyka Chopina w Sannikach
Dyskusyjny Klub Książki

25 października (środa) 2017 rok, godz.17.00

dr Wioletta Żórawska
odczyt
Zagadkowy wiersz Sfinks
Cypriana Norwida

Plan spotkania

I. Powitanie i wstęp

1. Tablica wirtualna zamiast wstępu do biografii Cypriana Norwida, twórczości i współczesnych badań norwidologicznych.
2. Krótkie wprowadzenie do czytania tekstu.
3. Czytanie i interpretacja wiersza *Sfinks* [II] .
4. Pytania, dyskusja.

1. Tablica wirtualna (z jęz. ang. padlet) jest to narzędzie pomocne w gromadzeniu i prezentowaniu informacji tekstowych, obrazowych oraz dźwiękowych.

Technologia komunikacyjno- informacyjna (TIK) tablicę wirtualną tworzy się online na stronie serwisu www.pl.padlet.com. Jej zaletą jest ułatwienie upowszechniania różnorodnych źródeł informacji z różnych portali internetowych, które umożliwiają poszerzenie wiadomości.

Multimedialny przekaz zamieszczony na przykładowej tablicy *Na ścieżkach życia i w świecie sztuki Cypriana Norwida* może stanowić dobre wprowadzenie do biografii i twórczości, a także przydaje się jako zestaw źródeł pomocny w zdobyciu wiedzy o poecie: biografia, twórczość, recepcja i stan badań. Dokonajmy krótkiego przeglądu treści udostępnionych linków.

1. Fragment programu „Halo Polonia” na antenie TVP POLONIA. Inicjatywa edytorska *Dziela wszystkie* Cypriana Norwida oraz *Katalogu prac plastycznych Cypriana Norwida*. Zapis wideo tej rozmowy (Materiał TVP POLONIA)¹.
2. Internetowy słownik języka Cypriana Norwida². Choć przeznaczony jest dla badaczy zajmujących się twórczością tego autora, to niemniej jednak informacja o jego istnieniu oraz wyszukanie „niezrozumiałego” wyrazu występującego w omawianym tekście, sprawi frajdę dociekliwemu czytelnikowi. Skłoni do refleksji językowej w interpretacji danego utworu, co jest niezwykle ważne w procesie lektury dzieł Norwida.
3. Kolejny link odsyła do portalu *Wolne Lektury*³ daje on ogłód twórczości literackiej Norwida, która zgromadzona jest według kryterium rodzajów, gatunków literackich. Odbiorca może czytać online, pobrać tekst lub odsłuchać go (trzy utwory: *Fortepian Szopena*, *Bema pamięci żałobny-rapsod*, [Coś ty Atenom zrobił, Sokratesie...])⁴. Odbiorca poznaje również motywy i tematy w twórczości autora *Vade-mecum* oraz przypisane im cytaty utworów. Zwracają uwagę ciekawe ilustracje zamieszczone obok każdego prezentowanego tekstu.
4. Dalej na wirtualnej tablicy znalazł się link do portalu *Kulturalna Polska*. Tu warto zwrócić uwagę nie tylko na życie i twórczość literacką autora *Czarnych kwiatów*, ale także na *Galerię* – zawiera zestaw kopii autografów utworów poety, rysunki oraz portrety⁵. Znajdują się tu także *Analizy i interpretacje* oraz *Cytaty*⁶.
5. Godne polecenia są kompozycje muzyczne do wybranych utworów Norwida. Mamy możliwość poznania śpiewanych tekstów autora *Mojej piosnki* [II]. Norwid w XX wieku stał się modnym autorem, stąd wielu różnych wykonawców włączyło do repertuaru kompozycje muzyczne do jego tekstów. Począwszy od art-rockowych realizacji Czesława Niemena, Ewy Demarczyk i Stana Borysa do bardziej rozrywkowych wykonawców takich jak De Press,

¹ <https://tnkul.pl/dziela-wszystkie-c-norwida-i-katalog-prac-plastycznych> (dostęp: 8 stycznia 2016).

² <http://www.slownikjezykanorwida.uw.edu.pl> (dostęp: 12 stycznia 2016).

³ <https://wolnelektury.pl/katalog/autor/cyprian-kamil-norwid/> (dostęp: 14 stycznia 2016).

⁴ W kilku tytułach na portalu występują nieprawidłowości w zapisie takie jak: pomijanie dywizu, nieoznaczenie incipitu oraz zapis nazwiska Chopin w tytule. Podaję jak powinno być: *Bema pamięci żałobny-rapsod*, [Coś ty Atenom zrobił, Sokratesie...], *Fortepian Szopena*, *Moja piosnka*[II], *Pierścień Wielkiej-Damy*, *Pieśń od ziemi-naszej*,

⁵ <http://www.norwid.kulturalna.com> (dostęp: 15 stycznia 2016).

⁶ Cytaty z dzieł Norwida na portalu uporządkowane są w tabeli. Uzupełnienia wymaga rubryka: brakuje wielu tytułów utworów, z których pochodzą fragmenty.

Closterkeller, Budka Suflera, Maciej Maleńczuk. Autor ten włączony został do obiegu kultury popularnej stając się „poetą rockowym” (popularnym)⁷.

6. Na tablicy wirtualnej uwzględniono kompozycję muzyczną Czesława Niemena⁸ do wiersza *Bema pamięci żałobny-rapsod*. Zarówno tekst, kompozycja, jak i jej wykonanie zasługuje na popularyzowanie, gdyż gwarantuje obcowanie z wielką sztuką⁹. Inną propozycją dedykowaną odbiorcom jest płyta *Norwid-gromy i pyłki* w wykonaniu grupy De Press¹⁰. Składa się ona z kompozycji do dziewiętnastu różnych utworów Norwida i uzyskała rekomendację Ośrodka Badań nad Twórczością Cypriana Norwida.

II

O czytaniu Norwida

Czym dla Norwida była sztuka czytania?

Jego dzieła zarówno literackie jak i plastyczne podejmują głęboką problematykę religijną i antropologiczną, która prowadzi nas od wielkich pytań europejskiego romantyzmu do fundamentalnych pytań współczesności. Nazywa się go poetą religijnym, poetą sumienia, poetą historii.

1.

... cóż za rzecz przedziwna

Czytanie!- jako gałązka oliwna,

Lub migdałowy kwiat...

Cyprian Norwid, Quidam, XI 154-56

⁷ M. BODUSZ: *Cyprian Norwid w rytmach rockowych*. „Studia Norwidiana” 2009-2010, t. 27-28, s. 101; Na ten temat piszą również: K. GAJDA *RoCK Norwidowski, czyli Cyprian Kamil tekściarzem*, „Polonistyka” 2002, nr 1, s. 21-27; P. CHLEBOWSKI: „*Bema pamięci żałobny-rapsod*”. *Rockowa suita Niemena do wiersza Norwida*, „Studia Norwidiana” 2009-2010, t. 27-28, s. 77-100.

⁸ *Niemen Enigmatic*, Polskie Nagrania, (płyta analogowa) wokół, C. Niemen, sł. C. Norwid, *Bema pamięci żałobny-rapsod*, Polskie Radio SA, 2004, (płyta CD).

⁹ P. CHLEBOWSKI, „*Bema pamięci...*”, dz. cyt., s. 77.

¹⁰ *Norwid-gromy i pyłki*. De Press, Agencja Artystyczna MTJ (2010) Na płycie znalazło się 19 kompozycji Andrzeja Dziubka do tekstów Norwida. Płyta uzyskała rekomendację Ośrodka Badań nad Twórczością Cypriana Norwida KUL Jana Pawła II.

[...] czytać więc nie każdy umie, bo czytelnik powinien współpracować, a czytanie, im wyższych rzeczy, tym indywidualniejsze jest (VI 428)¹¹.

* * *

Motyw czytania występuje u Norwida w wielu wypowiedziach, w różnych kontekstach, w wystąpieniach publicznych, w twórczości, w wypowiedziach osobistych zapisanych w korespondencji¹². Autor rozumie lekturę jako działanie twórcze, jako swoistą sztukę. Ta powinna być głęboka, nieskończona. Lektura według autora *Quidama* ma uwzględniać różne punkty widzenia, korzystać z odmiennych metod, ze względu na przedmiot czytania – rzeczy głębokich, wielowartościowych i wielopłaszczyznowych. Zgodnie z zasadniczym przekonaniem poety: *Czytać jest to dogłębiać wyrażenia* [...] (X 163). Norwida poglądy na czytanie okazują się być bliskie współczesnej sztuce interpretacji zgodnej z tendencjami badawczymi w literaturoznawstwie¹³. Wielokrotnie badacze stawiali wciąż aktualne pytanie: Jak czytać Norwida? O sztuce odbioru twórczości autora *Bransoletki* świadczą dokonania norwidologii¹⁴.

III

Interpretacja wiersza C. Norwida *Sfinks* [III]

Wiersz *Sfinks* został napisany w 1865 roku, jest XV numerowanym ogniwem zbioru utworów zatytułowanego *Vade-mecum*, co z jęz. łac. tłumaczy się „pójdź za mną”. Ten cykl

¹¹ Wszystkie cytaty z pism Norwida podaję za wydaniem: Cyprian Norwid, *Pisma wszystkie*, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył J.W. Gomulicki, t. 1-11, Warszawa 1971- 1976, cyfrą rzymską oznaczam tom; arabską – stronę.

¹² O pojęciu czytania Norwida pisał obszernie M. Buś, *Cypriana Norwida „O czytania- sztuce pojęcie...”*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej, XVII, 1980, s. 13- 38; A. Kozłowska, *Co to znaczy „czytać Norwida”?*, [w:] *Jak czytać Norwida? Postawy badawcze, metody, weryfikacje*, pod redakcją B. Kuczery-Chachulskiej, J. Trzcionki, Warszawa 2008, s. 34-35.

¹³ Na tę zbieżność zwrócił uwagę M. Buś, *Cypriana Norwida...*, dz. cyt., s. 38.

¹⁴ Współczesny stan norwidologii - ośrodki zajmujące się badaniem dzieł Norwida w Polsce: Pracownia Słownika Języka Cypriana Norwida w Warszawie przy Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego (powstała w 1983 r.); Pracownia Kalendarza Życia i Twórczości Cypriana Norwida przy Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej UAM w Poznaniu (od 1987 r.) wraz z zamknięciem projektu zakończyła swe istnienie; Fundacja Norwidowska (Powstała w roku 1992 w Lublinie. Jej celem jest inicjowanie działalności naukowej służącej poznaniu i upowszechnianiu twórczości Norwida); Zakład Badań nad Twórczością Norwida KUL w Lublinie; We wspomnianym Zakładzie redagowane są *Studia Norwidiana* – pismo poświęcone twórczości poety, wychodzi od 1983 r. Ponadto Zakład Badań nad Twórczością Norwida organizuje Colloquia Norwidiana (od 1990 r.).

wierszy składał się ze 100 drobnych utworów powstałych w różnych czasach, ale ułożonych w skomponowaną całość w latach 1865- 1866. Norwid wtedy podjął starania o wydanie *Vade-mecum* . Poeta przywiązywał wielką wagę do cyklu *Vade- mecum* i uważał, że będzie on miał wpływ na dalszy rozwój poezji.

Nie udało się jednak zwieńczyć sukcesem starań o publikację zbioru. W wyniku czego rękopis uległ zapewne nieodwracalnym zdekompletowaniom. Został opublikowany w podobiznie fototypicznej autografu w 1946 roku przez Wacława Borowego, a w normalnym druku w opracowaniu Juliusza Wiktora Gomulickiego trafił do rąk czytelników dopiero w 1962 roku. Opracowanie naukowe *Vade-mecum* autorstwa Józefa Ferta (KUL) ukazało się drukiem w 1990 roku. Ostatnie wydanie tego opracowania miało miejsce w 2004 roku. Wiersz Sfinks[II] ogłosił Zenon Przesmycki w czasopiśmie „Chimera” w 1904 r. t.8, z.22/23/24.

Prelegent rozdaje wszystkim obecnym tekst.

Zastąpił mi raz Sfinks u ciemnej skały,
Gdzie, jak zbójca, celnik, lub człowiek biedny,
«Prawd!» wołając, wciąż prawd zgłodniały,
Nie dawa gościom tchu.

«Człowiek?... Jest to kapłan bezwiedny
I niedojrzały...»
Odpowiedziałem mu.

Alić — o dziwy! —
Sfinks się cofnął grzbietem do skały...
Przemknąłem żywy!

Następnie odczytuje wiersz i angażuje słuchaczy do rozmowy o tekście.

Sytuacja liryczna tego utworu to pełne dramaturgii spotkanie człowieka ze Sfinksem. Należy w tym momencie przywołać mitologię grecką jako ważny kontekst interpretacji. Oto bohater wiersza stanął oko w oko z potworem o głowie kobiety, tułowiu lwa, skrzydłach

orla i ogonie węża. Jak głosi mitologia, Sfinks osiedlił się na górze Fikion pod Tebami i zadawał każdemu podróżnemu przechodzącemu przez wąwóz zagadkę: Jakie stworzenie chodzi rano na czterech nogach, w południe na dwóch, a wieczorem na trzech. Nikt nie umiał dać odpowiedzi, a wszystkich ich Sfinks dusił i pożerał. Dopiero Edyp rozwiązał zagadkę, mówiąc, że **stworzeniem tym jest człowiek**, bo jako niemowlę raczkuje na czworakach, potem chodzi na dwóch nogach, a w starości podpira się laską. Na te słowa Sfinks rzucił się w przepaść i zginął na miejscu. Tyle słownik *Mitów i tradycji i kultury*. Władysława Kopalińskiego. Pora postawić pytanie: Czym był sfinks dla Norwida? Był przeszłością ludzkości, a zarazem skarbnicą nigdy nie przemijających prawd o świecie i człowieku. Poeta wychodził z założenia, że świat antyczny, świat mitów stanowi ciągle żywy pierwiastek, współczesnej kultury umysłowej. Co więcej, uważał, że nasza kultura umysłowa i moralna z niej wyrasta i przez nią się tłumaczy. W świecie poezji Norwida – a wskazuje na to inny wiersz *Vade-mecum* pod tytułem „Przeszłość”, odczuwa się przeszłość o tyle właśnie, o ile *dziś* jest determinowane przez wczoraj. Mówi o tym fragment będący świetną formułą aforystyczną: *przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej*. A więc jest to coś za nami, ale i z nami jednocześnie, coś rzeczywistego, liczącego się, ważnego. A ważne i żywe jest dla nas nie tylko to, co przeżyliśmy sami, ale także to, co przeżyli, co przemysleli i przekazali nam w spuściźnie, w swej fantazji twórczej nasi przodkowie.

Wróćmy do treści wiersza. Już pierwszy wers informuje o dramatyzmie sytuacji podmiotu lirycznego. Bowiem w przestrzeni górskiej **Sfinks zastępuje** mu drogę. Dowiadujemy się, że woła o **Prawdę**, że wciąż **prawdy jest zgłodniały** i niezmordowanie się jej domaga. Dwukrotnie w trzecim wersie pojawia się pojęcie **Prawda**.

O ważności prawdy dla dyskursu Norwida w całej twórczości świadczy już sama liczba użyc tego wyrazu. „Prawda” występuje w pismach Norwida 908 razy (w tym 262 razy w poezji, a 646 razy w prozie). W literaturze norwidologicznej pisano niejednokrotnie o centralnej pozycji, jaką prawda zajmuje w myśli Norwida¹⁵. W wierszu „Idea i prawda” znajdują się słowa: Prawda się razem dochodzi i czeka” . Tak więc prawda nie jest dana trzeba się jej pilnie dopracowywać. „Prawda” jest dziedziną boskiej sfery ducha - dla człowieka pozostaje więc ona wieczną tajemnicą. Stąd odpowiedź na pytanie o nią wydawać się może wykrętna.

¹⁵ Korzystam z publikacji badaczy Pracowni Słownika Języka Cypriana Norwida Uniwersytetu Warszawskiego. *Słownictwo etyczne Cypriana Norwida* pod red. Jadwigi Puzyniny, Warszawa 1993.

Przeanalizujmy strofę II

Jej treścią jest odpowiedź podmiotu lirycznego na pytanie, którego sensu łatwo domyślamy się: Kim jest człowiek? Rozstrzelonym drukiem zapisuje pojęcie człowiek ze znakiem zapytania. Jest to i powtórzenie pytania i początek odpowiedzi – definicji człowieka. Poeta znakami interpunkcji (pytajnik o wielokropek) wyraził moment niepewności, zatrzymania, ciszy, trwogi w tej konkretnej sytuacji .

Odpowiedź dana sfinksowi stanowi istotę wiersza. Nie jest wyjaśnieniem wprost, lecz próbą uchwycenia prawdy. W tej definicji człowieka wypowiedziane zostały trzy określenia „kapłan”, „bez-wiedny”, „niedojrzały” .

Człowiek kapłan to określenie zgodne z szerokim rozumieniem przez Norwida „kościół jako ludzkości” – pisał Jan Błoński w artykule *Norwid wśród prawników* , *Twórczość* 1967 nr 5. Dramatem istotnym jest niedojrzałość. Zrozumiano to dopiero dzisiaj.

Kolejne rozświetlenie Norwidowego rozumienia pojęcia „Kapłan” to: osoba, która jest powołana do stania na straży wartości duchowych, transcendentnych i do głoszenia ich¹⁶.

Podmiot liryczny, a wraz z nim sam Norwid w wierszu – przypowieści *Sfinks*- wyraża przekonanie o często nieuświadomionym i niewłaściwie spełnianym powołaniu człowieka jako kapłana w powyżej podanym sensie.

Z kolei bezwiedność (w rozważaniach etymologizujących Norwida tłumaczona jako brak lub niepełność wiedzy) i niedojrzałość człowieka określają jednocześnie stawiane przed nim zadanie: dążenie do poznania (wiedzy) i dojrzałości. Wyrażenie prawdy o człowieku nie może więc być określeniem jej istoty, bo to jest z założenia niemożliwe, ale co leży w możliwościach człowieka (i artysty) – musi być odzwierciedleniem dążenia człowieka do prawdy. Prawda artystyczna, człowiecza, nie jest tożsama z boską, lecz jest nigdy nie zakończonym dążeniem do tej ostatniej i tylko dzięki temu dążeniu człowiek uzyskuje znamiona boskości.

W Sfinksie podmiot liryczny jest zwycięskim bohaterem dramatu moralnego. Rozwiązał najistotniejszą zagadkę, **kim jest człowiek**.

Spotkanie ze sfinksem kończy się szczęśliwie. Podróżny odchodzi, o czym mówią słowa: „przemknąłem żywy”.

¹⁶ Cytuję za publikacją *Chrześcijaństwo w pismach Norwida*, pod red. Anna Kadyjewska, Tomasz Korpysz, Jadwiga Puzynina, Warszawa 2000, s.144.

Rezygnacja z dochodzenia do prawdy jest skutkiem słabości woli lub bezkrytycznego zadowolenia z siebie, z próżności. W *Sfinksie* poprzestawszy na krótkiej definicji człowieczeństwa, autor nie podejmuje żadnej dyskusji moralnej na ten temat, nie rozbudowuje przypowieści. Mit użycza powagi przynależnej wyroczniom.: mądrość wypowiedzianych przez podmiot liryczny słów (suma przemyśleń poety i jego poglądów na rolę, na posłannictwo człowieka) zostaje poświadczona przewidziana w micie nagrodą: darowaniem zagrożonego życia: „Przemknąłem żywy”.

Definicja człowieka utrwalona w mitologii greckiej, do której się tu odwołaliśmy we wstępie miała wymiar biologiczny, człowiek charakteryzowany był z punktu widzenia jego anatomii tu sposobu poruszania się w różnych okresach życia od dziecka do starości. Norwid wychodząc od ówczesnej definicji, ukazuje człowieka jako istotę duchową, której powołaniem jest dążenie do poznania prawdy, osiągnięcia świadomości, rozwój. Autor dokonuje nowoczesnego przekształcenia materii greckiego mitu.

Wiersz ma charakter przypowieści. Można go nazwać także traktatem filozoficznym. Udaje się go streścić używając trzech czasowników dokonanych w czasie przeszłym: zastąpił, odpowiedziałem, przemknąłem. Struktura utworu ma cechy dramatu. Zarysowanie sytuacji dramatycznej następuje w momencie zastąpienia drogi. Napięcie narasta z chwilą udzielenia odpowiedzi. Wreszcie reakcja sfinksa umożliwiająca „przemknięcia” jest rozwiązaniem dramatycznej sytuacji. Zwraca uwagę forma językowa „Alić” jest to partykuła wzmacniająca, wyrażająca zwykle odmiennność, nagłą zmianę sytuacji.

Norwid dwukrotnie zastosował graficzne wyróżnienie (rozstrzelony druk) słów, mających kluczowe znaczenie w odczytaniu tekstu, są to: prawda i definicja człowieka.

Wiesz zagadka *Sfinks* [II] skłania nas tu i teraz do refleksji wokół pytań: Kim jest człowiek? Jaką definicją mogę opisać siebie?

Dziękuję za uwagę i zachęcam do rozmowy.